

KUMMÎ VE TÛSÎ TEFSİRLERİNDE HİLÂFET MESELESİ
THE PROBLEM OF CALIPHATE IN THE COMMENTARIES OF AL-QUMMÎ
AND AL-TÛSÎ

İlyas ŞANLI

Öğr. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ilyassanli@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6010-0618

Öz

Hilâfet, Şia'nın en önemli meselelerindedir. Henüz yeni kurulmuş olan İslâm Devleti'nin liderliğini, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kimin üstleneceği meselesi şeklinde özetlenebilecek olan bu husus İslâm ümmeti arasında ilk zamanlardan günümüze kadar tartışma konusu olagelmıştır. Sünnî anlayışta ilk dört halifenin sıralaması doğrultusunda bir halifelik sıralaması anlayışı hâkimdir. Şia'da ise genel olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve Hz. Ali'den önce halifelik yapanların onun hakkını gasp ettikleri anlayışı yaygındır. Bu anlayış zaman zaman gizliden gizliye gündeme getirilirken zaman zaman da açık bir şekilde dillendirilmiş ve kayda geçirilmiştir. Kayda geçirilen görüşlere baktığımızda karşımıza iki farklı tutum ortaya çıkmaktadır: Görüşlerini aşırıya kaçmadan savunan mutedil bir grup ve görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek için hiçbir kural tanımayan bir grup. İlk grubun mensupları görüşlerinde belirli bir usul takip ederek bu çizgiyi aşmazken ikinci grubun mensupları ise usul tanımadan her türlü bilgiyi kullanmakta herhangi bir beis görmemektedirler. Öyle ki kendi görüşlerinin doğruluğunu ispatlama adına ayetleri bağlamından kopararak yorumlamaktan çekinmemektedirler. İşte bu çalışma, bahsi geçen iki grubun anlayışlarını mukayese etme hedefini gütmektedir. Çalışmada ilk grubun temsilcisi olarak Tûsî'nin tefsiri, ikinci grubun temsilcisi olarak da Kummî'nin tefsiri ele alınmıştır. Adı geçen müfessirlerin hilâfet meselesi ile ilişkilendirdiği ayetlere bakış açıları mukayese edilmiştir. Böylece ilmî bir çalışmada usul tanınamazlığın varabileceği sonuçlar gözler önüne serilerek usulün öneminin ortaya çıkması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Hilâfet, Şia, Usul, Kummî, Tûsî

Abstract

The Caliphate is one of the most important problems of the Shia. This problem which can be summarized who was leadership of newly established Islamic State after the death of Prophet Muhammad, has been the subject of discussion among the Islamic Ummah from the earliest times until today. An understanding about arrangement of caliphs which attached of the first four caliphs is dominant in the Sunni thought. In Shia thought, the caliphate was the right of Ali after the death of the Prophet Muhammad and the caliphs before Ali usurped of his right of caliphate. This thought has been brought forward secretly from time to time, it has also been openly expressed from time to time and recorded. When we analyse the recorded thoughts, come in two groups we see two different attitudes: A moderate group that defends its thoughts without extremism and a group that does not recognise any rules to prove the correctness of its views. The members of first group follow a certain method in their thought without getting out this line, the members of second group on the other hand, see no harm in using all kinds of information without recognising any procedure. In fact, the second group don't hesitate to interpret the verses of Quran out of its context To prove the correctness of its thoughts. This study aims to compare the thoughts of these two groups that be refered. In this study, The tafsîr of al-Ṭûsî as the representative of the first group and the tafsîr of al-Qummî as the representative of the second group were discussed. The perspectives of the mentioned interpretations on the verses associated with the issue of caliphate were compared. Thus, in a scientific study, it is aimed to reveal the importance of the method by revealing the consequences of non-procedure.

Keywords: Tafsir, Caliphate, Shia, Method, al-Qummî, al-Ṭûsî

Giriş

Müfessirler kaleme aldıkları tefsirlerde Kur'an'ı anlama gayesini taşırlar. Bu gaye ise tamamen objektif olmayı gerektirmektedir. Ancak zaman zaman mezhebi taassupları kendilerini bu hedeften uzaklaştırmaktadır. Bazı müfessirler, anlamı herhangi bir yoruma ihtiyaç duymayacak kadar açık olan ayetlere dahi mezheplerini savunma refleksi ile farklı anlamlar yükleyebilmektedirler.

İşte sözünü ettiğimiz taassuplar ve ayetlerin yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek diğer olumsuz faktörlerden arınmak için "anlamanın usulü" bağlamında ortaya çıkan fıkıh usulü, tefsir usulü gibi ilimler, Kur'an'ı doğru anlayabilme temâyülünün doğal bir sonucudur. Bu doğru anlayabilme ihtiyacı, sözü edilen ilimlere değer katmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Kelamı oluşu bu ilimlerin değerini daha da artırmıştır. Zira aslında ne kastettiği anlaşılmaya çalışılan söz, herhangi bir insanın sözü değil Allah'ın sözüdür. Bu söz ile bir müminin hayatına tatbik etmesi gereken kurallar konur; bu söz ile bir müminin, Allah ile diğer müminler, insanlar, hayvanlar, cemadat ve nihayetinde kâinatla nasıl bir bağ kurması gerektiği belirlenir. İşte bu yüzden Kur'ân ayetlerinin, dolayısıyla Allah'ın muradının doğruya en yakın bir şekilde anlaşılabilmesi için usul olmazsa olmaz bir konumdur. Usul gözetilmeden yapılan bir yorum kişiyi farklı sonuçlara ulaştıracak hem bu yorumu yapanı hem de onun yolundan gidenleri yanlış anlamalara sevk edecektir. Bu da bu kişileri doğru yoldan saptırma ihtimalini arttıracaktır.

Bu çalışmada mezhebî taassup ile yapılan yorumlara dikkat çekilecektir. Şîî müfessirlerden Kummî (ö. 329/941)¹ ve Tûsî'nin (ö. 460/1067)² tefsirleri iki ana kaynak olarak ele alınacaktır. Bu iki müfessirin tefsirlerinin seçilmesinin nedeni; her ikisi de aynı mezhebe tabi olmasına rağmen ele aldıkları ayetlerde takip ettikleri yöntem sebebiyle mezhep taassubu ile hareket edip etmediklerini ortaya koymaktır.

Çalışmada Şîa için hayatî önem taşıyan "Hilâfet" meselesi örneklem olarak ele alınacaktır. Öncelikle hilâfet konusunda Kummî'nin, tefsirinde hilâfet ile ilişki kurduğu ayetlerdeki yorumları esas alınarak Tûsî'nin aynı ayetlere bakışının ortaya konulması suretiyle iki müfessirin görüşleri mukayese edilecektir. Ayrıca çalışmada Sünnî tefsirlere de gerektiğinde müracaat edilecektir. Böylece mezhepler arasındaki anlayış farklılıklarının yoruma etkisi/yansıması ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Daha önce yapılan çalışmalarda Kummî'nin aşırı yorumları ile ilgili örneklerine rastlamaktayız.³ Ancak bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak bu iki müfessirin görüşlerinin mukayesesi esas alınmaktadır ki yaptığımız araştırmalarda Kummî ve Tûsî'nin tefsirlerinin mukayese edildiği başka bir çalışmaya rastlayamadık.⁴ Bu anlamda çalışmamız bir ilki içermektedir.

1. Hilâfet

Bu çalışmada Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra halifeliğin kimin hakkı olduğu tartışmalarına girmek veya onun vefatından sonra halife seçimi ile ilgili

¹ Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî. Kummî'nin vefat tarihi ile ilgili tam bir netlik yoktur. Zikredilen tarih, Âdil Nüveyhid'in eserinden alınmıştır. Bk. Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-âsri'l-hâdir*, thk. Hasan Halîd (Müessesetü Nüveyhidu's-Sekâfiyye, 1403/1983), I/349.

² Ebû Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî.

³ Türkiye'de yapılan çalışmalar şunlardır: Sabuhi Shahavatov, "Mezhep Taassubunun Öne Çıktığı Bir Rivayet/Dirayet Tefsiri - Kummî Tefsiri-", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015; Mehmet Yusuf Yagır, "İlk Üç Suredeki Bazı Ayetler Bağlamında Müfessir Kummî'nin Şîî Eksenli Yorumları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, 7/14; Nesrişah Saylan, "Kummî Tefsirinde Kur'an'ın Metni Konusundaki Tahrif İddialarının İncelenmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2017, 21/3; Sema Çelem, "Şîa'nın Peygamber Kıssalarına İlişkin Rivayetlerde Ehl-i Beyt'e Atıfları -Kummî Tefsiri Özelinde-", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, 20/52; Bayram Ayhan "Anakronizmin İfrâdı: Kummî'nin İlk İnen Sürelere Dair Aşırı Yorumu", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019; Fuat Admı, *Kummî Tefsiri'nde İmamet Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2020; Salmazzem, M. (2021). "Kur'an'daki Mübhemâtin İdeolojik Yorumu: Kummî Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: İDEKTA, 203-211; Mehmet Yusuf Haklı, "Kummî Tefsirinde Nüzûl Sebebi Emeviler Olduğu İddia Edilen Âyetlerin Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi SBE Dergisi*, Ekim 2020, 12/25; Abdurrahman Tarhan, *İlk Dönem Şîî Tefsirlerde Mezhebi Eğilimler -Kummî Örneği-*, (Yüksek Lisans Tezi), Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş 2021; Sabahattin Gümüş, "Tefsîr'ü'l-Kummî Mukaddimesi", *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, Haziran 2021, 5/1; Eyüp Yiğit, "Tevbe Süresi Bağlamında Kummî Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2021; Özdemir, Enes - Demir, Recep. "Kummî Tefsirinin Dirayet Boyutu". *İlahiyat* 8 (Haziran/June 2022): 5-20. Türkiye dışında Kummî ile ilgili yapılan çalışmalar için bk. Emel binti İbrahim eş-Şeyh, *Menhec Ali b. İbrahim el-Kummî fi Tefsirihi*, (Doktora Tezi), Cami'atu'l-Ummi'l-Kurâ, Suudi Arabistan, 1432.

⁴ İki müfessirin görüşlerinin mukayesesi şeklinde yapılan çalışma: Tehran Nuriyev, Şîa ve Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde), *Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Aralık 2020, 6/2.

yaşanan hadiseleri aktarmak niyetinde değiliz. Sadece ayetlerin bu konuyla nasıl irtibatlandırıldığına değineceğiz. Önce kavramın semantik yapısını inceleyelim:

Sözlükte, “خ-ل-ف” kökünden gelen hilâfet kelimesi ön tarafın zıddı olarak arka, sonradan gelen şey, bir kimseden sonra gelmek, yöneticilik, bir kavme yönetici olmak,⁵ bir kişiden o hayatta iken veya vefatından sonra yönetimi devralmak⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamına bakıldığında bazı müfessirler bu kelimeyi, el-Bakara, 2/31. ayeti bağlamında ele almışlardır. Buna göre ayette geçen hilâfet görevi Hz.Âdem’e (a.s.) verilmiştir. Hz. Âdem (a.s.) ve nesli dünyada fitne çıkarıcı cinlerin yerine yeryüzüne indirilmiştir.⁷ Yani hilâfet Hz. Âdem’e (a.s.) ve onu takip eden nesle verilmiştir. Bu tanıma göre hilâfet evrensel bir görev olarak, yeryüzünü imar etme, yeryüzünde iyiliği, barışı hâkim kılma gibi faaliyetleri gerçekleştirmek üzere başta peygamberler olmak üzere insana verilmiştir. Bu tanım hilâfetin sadece lügat anlamını içermektedir. Bu tanıma benimseyenler hilâfeti siyasal olarak değerlendirmemiş ve bu makamı tek bir kişiye ait olarak görmemişlerdir.⁸ Bazı müfessirlere göre ayette geçen halifeden kasıt Hz. Âdem (a.s.) ve sonrasında gelen peygamberlerdir ki onlar, kulların dünya işlerini yönetme ve hidâyetleri konusunda Allah’ın halîfeleridir.⁹

Siyasal bir terim olarak hilâfet, İslâm devletlerinde Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir. İslâm devletlerinde devlet başkanına, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife, bu makama da hilâfet denmektedir.¹⁰ Şii kaynaklarda hilâfet yerine imâmet terimi daha çok kullanılmaktadır. Mesela Tabersî, hilâfet ile imâmet arasında fiiliyatta herhangi bir farklılık olmadığını belirtmektedir. Ancak hilâfet kelimesinin “خ-ل-ف” kökünden geldiğini ve bir önceki yöneticiden sonra gelip onun yerini alan otorite anlamı taşıdığını ifade etmektedir. İmâmet kelimesinin ise “الْتَقَدُّمُ” kelimesinden alındığını iddia etmektedir. Buna göre imâmet, önde, ileride ve üstün olan anlamına gelmektedir ve ona uyup emirlerine itaat etmek vaciptir.¹¹

İbn. Teymiyye hilâfet ile ilgili görüşlerini aktarırken en-Nisâ, 4/59. ayette Cenâb-ı Hak’ın ulu’l-emre itaat edilmesi gerektiği ifadesini delil göstererek müminlerin Allah’a, O’nun Resulü’ne (s.a.s.) ve kendilerinden olan yöneticilere itaatin gerekliliğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda yöneticilerin insanlar arasında adaletle hükmetmelerini emretmektedir. Yine müminlerin, aralarında anlaşmazlık

⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luğa ve sihâhi’l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1990), 4/1353-135; İbn-i Manzur, *Lisanu’l-Arabi’l-muhit* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994), 8/1234-1235.

⁶ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredâtu fi ğarîbi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 155-156.

⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şihâta (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâs, Beyrut, 2007), 1/96.

⁸ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi’ul-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah İbn Abdî’l-Muhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), I, 479.

⁹ Tantâvî b. Cevherî el-Misrî, *el-Cevâhir fi tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Mısır: Matba’atu Mustafa el-Beyânî el-Halebî, h. 1351), I/52.

¹⁰ Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539-542.

¹¹ Ebû Alî Eminüddîn (Eminü’l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecme’ul-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-’ulûm, 2005), III/97.

vuku bulduğunda bu anlaşmazlık hususunda Allah ve Resulü'nü (s.a.s.) hakem olarak tayin etmelerini; Allah Resulü'nün (s.a.s.) vefatından sonra onun sünnetine sarılmalarını da emretmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat ettikten sonra hilâfet görevini üstlenerek onun sünnetini uygulayan yöneticilere itaatin vacip olduğunu vurgulamaktadır.¹²

Tanımı yapılan bu kavram ile ayetler arasında bağlantı kurulup kurulmadığını; kurulduysa nasıl bağlantı kurulduğunu ayetleri tek tek ele alarak inceleyeceğiz. Bunu yaparken önce Kummî'nin, sonra Tûsî'nin yorumlarını aktaracak; ardından bu yorumların tahliline geçeceğiz.

1. 1. Nisâ, 4/54

“أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ”

“Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar?”

Söz konusu ayetin de dahil olduğu 52 ve 55. ayetlerde Ehl-i kitap konu edilmektedir. Bu ayetlerin sebebi nüzûlü hakkında şu hadise nakledilmektedir:

“Bu ayet Benî Nadîr Yahudilerinden olan Ka'b b. Eşref ve Huyey b. Ahtab hakkında nâzil olmuştur. Bu iki Yahudi hac mevsiminde müşriklerle karşılaştılar. Müşrikler, *'Biz mi doğru yoldayız yoksa Muhammed ve arkadaşları mı? Zira biz Ka'be'ye hizmet eden, hacılara su dağıtan kişileriz ve Harem'in de yerlileriyiz.'* diye kendilerine sordular. Onlar da müşriklerin yalan söylediklerini bildikleri halde *'Siz daha doğru yoldasınız.'* diye cevap verdiler. Onları bu yalanı söylemeye sadece Hz. Muhammed'i (s.a.s.) ve ashabını çekememezlikleri sevk etmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. Bu iki Yahudi kavimlerine dönünce kavimleri kendilerine, *'Muhammed ikiniz hakkında bu ayetlerin nâzil olduğunu söylüyor.'* dediler. Bunun üzerine onlar da *'Doğru söylemiş, Vallahi bizi yalan söylemeye sevk eden şey ancak ona olan öfkemiz ve hasedimizdir.'* dediler.”¹³

Kummî'ye göre bu ayette Allah'ın kendi lütfundan verdiği şey nübüvvetten sonra hilâfettir ve tabîî ki lütufta bulunduğu için haset edilen kişi ve kişiler de Hz. Ali (r.a.) ve imamlardır.¹⁴ Aynı ayetin tefsirinde Tûsî; İbn-i Abbâs (ö. 68/687-688), Mücâhid (ö. 103/721), Dahhâk (ö. 105/723), Süddî (ö. 127/745) ve İkrime'nin (ö. 105/723) ayette işaret edilen kendisine verilen lütuftan dolayı haset edilen kişiden kastın Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğunu; Muhammed el-Bakır Ebû Ca'fer'in (ö.

¹² Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, İbn. Teymiyye, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, (Mısır: Dâru'l-vefâ, 3. baskı, 2005), XXXV/7.

¹³ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 161.

¹⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemiyyi l'l-Matbûât, 2007), 134.

114/733) ise Peygamber'in (s.a.s.) ailesini ve İmâmeti de buna ilave ettiğini aktarmaktadır. Ancak Tûsî, Ehl-i beyt ile ilgili herhangi bir isim zikretmemektedir.¹⁵

1. 1. 1. Yorumların Tahlili

Ayetin sebab-i nüzulüne ve ayetlerin bağlamına bakıldığında konunun Ehl-i kitap ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıklığa rağmen Kummî aşırı bir yorumla konuyu hilâfet meselesine getirirken Tûsî daha mutedil davranarak yerinde bir tutum sergilemektedir. Bu anlamda Tûsî'nin yorumlarında sünnî müfessirlerle çok fazla bir farklılık gözükmemektedir. Nitekim Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) bu ayette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kastedildiğini ifade etmektedir. Mâturîdî de (ö. 333/944) aynı görüştedir.¹⁶ Fahreddin er-Râzî de (ö. 606/1210) çoğunluğun görüşünün haset edilen kişinin Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğunu ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) ile onunla birlikte olan müminlerin de olabileceğini ifade edenlerin bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁷ Kurtubî (ö. 671/1273) ise sahabenin görüşlerine geniş bir yer ayırarak, haset edenlerin Yahudiler, haset edilenin ise özellikle Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğunu vurguladıktan sonra önde gelen âlimlerin görüşlerine dikkat çekmektedir. Buna göre İbn Abbâs ve Mücâhid, Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nübüvvetin kendisine verilmesinden; ashabına ise ona iman etmelerinden dolayı haset ettiklerini söylemişlerdir. Katâde, (ö. 117/735), ayette geçen insanlardan kastedilenin Araplar olduğunu, Yahudilerin nübüvvetin Araplara gelmesinden dolayı onlara haset ettiğini aktarmaktadır. Dahhâk, Yahudilerin Kureyş'e haset ettiklerini zira nübüvvetin Kureyş'e gelmesini hazmedemediklerini ifade etmektedir.¹⁸

1. 2. Mâide, 5/1

“ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آذِنُوا بِالْعُقُودِ ”

“Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz.”

Ayet-i Kerime, Allah'ın vahdaniyetini tasdik eden, kulluğunu ikrar eden, Resûlü'nün peygamberliğini ve Allah katından gelen İslâm Şeriatını tasdik eden müminlere hitap etmektedir. Sayılan özellikleri taşıyan kişilerin Allah'ın emirlerini tutma hususunda vermiş oldukları sözü tutmaları kendilerinden istenmektedir.¹⁹

¹⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemiyi li'l-Matbû'ât, 2013), 3/115.

¹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/379; Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2008), 3/266.

¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 10/136.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'âni ve'l-mubeyyinu limâ tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkâni*, thk. Abdullah Muhammed b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 6/415.

¹⁹ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 8/5; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidit-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008), 1/462; Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 270; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979), 3/1547-1548; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe meâl-i âlisi ve tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/721-722.

Ayetin Müslümanların müşriklerle yapmış oldukları antlaşmaya sadık kalmaları gerektiğinin vurgulandığı da ifade edilmektedir.²⁰

Kummî'ye göre Allah Resûlü (s.a.s.) on yerde ashâbından, Hz. Ali'nin (r.a.) hilâfeti hakkında söz almıştır. Bu sözü aldıktan sonra ayet nâzil olmuştur. Dolayısıyla ayet, “*Ey iman edenler, Emîru'l-Mü'minîn hakkında vermiş olduğunuz sözde durun.*” anlamını taşımaktadır. Ancak Kummî söz alınan bu yerlerin nereler olduğunu belirtmemiştir.²¹ Aynı ayetin tefsiri için Tûsî'ye baktığımızda ayetin hilâfetle alakalı olmadığını görmekteyiz.²²

1. 2. 1. Yorumların Tahlili

Surenin başlangıcında bulunan ve Tûsî'nin de ifade ettiği gibi Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik ederek O'nun emirlerine uyma hususunda verilen sözün tutulmasının istendiği bu ayet, Kummî tarafından zorlama bir yorumla Hz. Ali'nin hilafeti konusuyla ilişkilendirilmiştir. Hâlbuki ayet genel bir anlam içermekte fakat Kummî mezhepsel saiklerle olsa gerek ayeti hususileştirmektedir.

1. 3. Mâide, 5/119

“ قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ... ”

“Allah şöyle diyecek: Bugün doğrulara doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.”

Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirinde, bu ayette kastedilenin peygamberlerin dünyadayken söyledikleri şeyler olduğu ifade edilmiştir. Özelde de Hz. İsa'nın (a.s.) ahirette söyleyeceği *بِهِ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ* “Ben onlara ancak bana emrettiğin şeyleri söyledim.” (el-Mâide 5/117.) sözünü Rabbi'nin dünyadayken (Kur'ân-ı Kerîm'de) doğruladığı; ahirette de doğrulayacağı belirtilmiştir.²³ İbn-i Kesîr de (ö. 774/1373) aynı ayetin tefsirinde Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivayetini naklederek bu ifadenin tevhid ehline tevhidinin fayda vereceği gün anlamına geldiğini ifade etmektedir.²⁴

Kummî bu ayeti tefsir ederken babasından rivayetle kıyamet gününde insanların hesap vermek için toplandıkları anı tasvir etmektedir. Oldukça uzun olan bu rivayetin konumuzu ilgilendiren kısmına göre; insanlar hesap vermek için Arasat'ta toplandıklarında tüm mahlûkatın işiteceği şekilde ilk çağırılan ve ilk sorguya çekilen kişi de Hz. Muhammed (s.a.s.) olacaktır. Cebrâîl'in (a.s.) kendisine tebliğ ettiği vahyi insanlara bildirip bildirmediği Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sorulacak o da bildirdiğini söyleyecektir. Allah (c.c.) bu konuda şahidini sorduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) “Ya Rabbi, risâletimi tebliğ ettiğime Sen şahitsin; meleklerin ve ümmetimin iyi insanları da şahittir. Şahit olarak Sen yetersin.” diyecektir. Allah meleklerle ve Ümmet-i Muhammed'e de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ görevini yerine getirip getirmediğini soracak; onlar da yerine getirdiğine şahitlik

²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/448.

²¹ Kummî, *Tefsir*, 154.

²² Tûsî, *et-Tibyân*, 3/269.

²³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/521.

²⁴ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3/235.

edeceklerdir. Bundan sonra Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.s.) "Senden sonra ümmetinden (حجة لي) katımdan bir delil olarak ve (خليفة في الارض) yeryüzünde halife olarak hikmetimi ve ilmimi ikame edecek; Kitabımı onlara tefsir edecek, senden sonra ihtilaf ettikleri konuları kendilerine açıklayacak kimseyi bıraktın mı?" diye soracaktır. O da halife olarak Hz. Ali'yi (r.a.) bıraktığını ifade edecektir.²⁵ Bu ifadelerden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisinden sonra din ve dünya işlerini yürütecek bir halife seçtiği anlaşılmalıdır. Bu halife de Hz. Ali'dir.

Aynı ayetin tefsiri için Tûsî'nin eserine baktığımızda yine Sünnî tefsirlerdeki yorumlara benzer yorumlar görmekteyiz:

"Allah Teâlâ bu söz ile kıyamet gününü kastetmektedir. Bunun delili de "وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ" Allah kıyamet günü şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, Allah'ı bırakarak beni ve annemi iki ilah edinin, diye sen mi dedin?' (el-Mâide 5/116.) ayetidir. Buna göre yükümlülük dünyasında yani sorumlu olduğumuz dünya hayatında tasdik edenlerin tasdikleri kendilerine fayda verecektir. Çünkü kıyamet gününde hiç kimseye bir sorumluluk yoktur. O gün orada tasdik etmeyen hiç kimse olmayacaktır. Kâfirlerin o gün orada tasdik etmelerinin hiçbir faydası olmayacaktır."²⁶

1. 3. 1. Yorumların Tahlili

Tûsî'nin bu ifadelerinde, Kummî'nin iddialarını kanıtlayan hiçbir iz görmemekteyiz. Tûsî bu ayette sadece vahyi doğrulamanın dünya hayatında fayda sağlayacağını, ahirette herhangi bir tasdik söz konusu olmayacağını ifade etmiştir ki bu yorum Sünnî tefsirlerdeki yorumlarla çok fazla farklılık arz etmemektedir.²⁷ Özetle Kummî'nin, Mâide suresinin 109. ayetinden itibaren anlatılan Hz. İsa'nın (a.s.) kıssasının devamında gelen bu ayeti bağlamından tamamen kopartarak hilâfet ile bağlantı kurması mezhepsel bir taassuba işaret etmektedir.

1. 4. Tevbe, 9/81-84

"فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ..."

"Allah Resûlü'nün çağrısına uymayarak sefere çıkmayanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler..."

Ayette sözü edilen kişilerin çeşitli mazeretler üreterek çıkmadıkları sefer Tebük Gazvesi'dir. Sefere çıkmayanların 80 küsur kişi oldukları ifade edilmektedir. Bu kişilerden bir kısmı birbirlerine, "Hava çok sıcak ve yol da çok uzak." şeklinde telkinlerde bulunmuşlardır. Bu yüzden bu kişilerin münafık oldukları belirtilmiştir²⁸ ve nihayet 84. ayette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hitaben onların cenaze namazlarını kılmaması emredilmiştir.

²⁵ Kummî, *Tefsir*, 181-183.

²⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/487.

²⁷ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 8/307; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/372.

²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 11/187-188.

Kummî, Tebük Gazvesi ile ilgili olan ve yukarıda bir kısmını aldığımız Tevbe Suresi'nin 81 ile 84. ayetlerinin tefsirinde Hz. Ali'nin (r.a.) hilâfeti ile ilgili yorum yapmıştır. Bu yoruma göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Tebük Gazvesi'ne çıkarken Medine'de yerine Hz. Ali'yi (r.a.) bırakmıştır. Münafıklar bu durumdan hoşnut olmamış ve onun vekil bırakılmasının ancak bir uğursuzluk olduğunu dillendirmişlerdir. Bunu duyan Hz. Ali (r.a.) hemen silahını kuşanmış ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına ulaşmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) neden geldiğini sorduğunda o da hadiseyi anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "Münafıklar yalan söylemişler. Ey Ali! İstemez misin Hârûn'un (a.s.) Mûsâ (a.s.) yanındaki durumu gibi sen benim kardeşim ol; ben de senin kardeşin olayım? Şu kadar var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir. Sen benim ümmetime (benden sonra) halifem, vezirim ve dünyada da ahirette de kardeşimsin." demiştir. Bu sözler üzerine Hz. Ali (r.a.) Medine'ye dönmüştür.²⁹

Aynı ayetlerin tefsiri için Tûsî'ye baktığımızda, Kummî'nin aksine Hz. Ali'nin (r.a.) hilâfeti ile ilgili bir bilgiye rastlamamaktayız. Bu ayetin tefsirinde Tûsî, münafıkların Tebük Gazvesi'ndeki tutumuna değinmekle yetinmiştir.³⁰ Bu anlamda Tûsî'nin tefsirinde sünî tefsirlerdeki bilgilerden farklı, kayda değer bir yorum göze çarpmamaktadır.³¹

1. 4. 1. Yorumların Tahlili

Öncelikle Kummî'nin rivayetinde hiçbir senedin bulunmadığını vurgulamamız gerekmektedir. Yine Kummî hiçbir ravi ismi zikretmeksizin yukarıdaki rivayeti aktarmaktadır. Elbette bu da bu rivayetin sıhhati hususunda tereddüde yol açmaktadır. Ayrıca Tûsî'nin de ifade ettiği gibi ayetin seferden geri duran münafıklara hitap ettiği aşikârdır. Buna rağmen Kummî'nin ayeti hilâfet ile ilişkilendirme çabasının yanlışlığı ortadadır.

1. 5. Hûd, 11/12

"فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ
وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ"

"Neredeyse 'Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!' demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen ayetlerin bir kısmını tebliğ etmeyi terk edeceksin! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir."

Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ayetteki gibi isteklerde bulduklarında Nebi (s.a.s.) hidayete ermeleri umuduyla müşrikleri yeren ayetleri onlara okumamayı içinden geçirir gibi olunca bu ayetin nâzil olduğu kaydedilmiştir.³²

Kummî'ye göre ise yukarıdaki ayetin nüzul sebebi şu şekildedir:

"Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ali'ye; 'Ey Ali, bu gece Allah'tan seni vezirim yapmasını istedim ve yaptı; Vasim yapmasını istedim, yaptı ve

²⁹ Kummî, *Tefsir*, 270.

³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/166-169.

³¹ İbn. Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azim*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudî Arabistan: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1999), 6/1854-1857; et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 14/397-409.

³² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 11/273.

ümmetime seni halife kılmasını istedim, onu da yaptı.’ dedi. Münafıklardan biri ‘Vallahi küçük bir kap hurma Muhammed’in (s.a.s.) Rabbinden istediği şeyden daha hayırlıdır. Hâlbuki kendisini destekleyecek bir melek ya da içinde bulunduğu durumdan kendini kurtaracak mal varlığı isteyebilirdi. Allah onun duasını hak da olsa batıl da olsa kabul edecekken o Rabbinden sadece Ali’yi diledi.’ dedi. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.”³³

Nüzûl sebebi olarak aktardığı bu rivayetten Kummî’nin, söz konusu ayetten Hz. Ali’nin, kendisinden sonra halife olması gerektiğini işaret ettiği sonucuna vardığı anlaşılmaktadır.

Tûsî’ye göre ise bu ayette Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i (s.a.s.) tebliğ görevini yapması konusunda uyarmakta ve cesaretlendirmektedir. Bu görevi yaparken karşılaşıcağı zorluklar karşısında zaman zaman sıkılıp bunalacağını kendisine hatırlatmaktadır. Müşriklerin, “Kendisine bir hazine indirilse...” şeklindeki sözlerinden korkarak görevini unutmaması ve vazgeçmemesi gerektiği konusunda onu uyarmaktadır.³⁴

1. 5. 1. Yorumların Tahlili

Kummî, Tûsî’nin de ifade ettiği gibi ayet Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ağır görevinin yanında bir de müşriklerin eziyetleri eklenince ona görevini hatırlatarak kendisini zinde tutmak, teselli etmek, cesaretlendirmek gibi sebeplerden dolayı inmişken hadiseyi tamamen bağlamından koparmaktadır. Kummî, nüzûl sebebi olarak aktardığı rivayetle, söz konusu ayetin Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonra halife olması gerektiği sonucunu çıkartarak konuyu farklı mecralara sürüklemektedir.

Sünnî müfessirler de bu ayetin tefsirinde Tûsî ile benzer yorumlar yapmışlardır.³⁵ Mâturîdî, bu ayetteki “لعل” kelimesinin iki ihtimal taşıdığını ifade etmektedir:

1. “Her ne kadar Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu görevi terk etmediği malum olsa da yine de tebliğ görevini terk etme anlamına gelmektedir. Şu ayetlerde de aynı durum söz konusudur: “وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ” “sakın müşriklerden olma.” (el-En’âm 6/14; Yûnus 10/105; el-Kasas 28/87.); “فَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” “sakın şüpheye düşenlerden olma.” (el-Bakara 2/147; el-En’âm 6/114; Yûnus 10/94.)

2. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu görev esnasında karşılaştığı zorluklar neticesinde ümitsizliğe kapılma ihtimalini ifade etmektedir. Bu ihtimale karşı da Hz. Peygamber (s.a.s.) adeta uyarılmaktadır.”³⁶

³³ Kummî, *Tefsir*, 301.

³⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/315.

³⁵ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, 12/342; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ b. Muhammed el-Mürri İbn Ebî Zemenîn, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. ‘Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 2002), 2/281; İbn. Ebî Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/2008; Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye fî ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni ‘ulûmihî*, thk. eş-Şâhid el-Büşeyhî (Sharjah (Şârîka-BAE): Mecmû’atu Buhûsî’l-Kitâbi ve’s-Sünneti, 2008), 5/3357-3358.

³⁶ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, 7/137-139.

1. 6. Kehf, 18/84

“وَأْتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا”

“Ona her şey için bir yol öğrettik.”

Bu ayetler, Yahudilerin Hz. Peygamber’e (s.a.s) Zülkarneyn (a.s.) hakkında soru sormalarının ardından nâzil olmuştur. Ayette Zülkarneyn’e (a.s.) ilmin sebeplerinin verildiği ifade edilmektedir.³⁷ Yani kendisine her türlü bilgiyi kullanabilmesinin yolunun gösterildiği aktarılmaktadır.

Yukarıdaki ayet ile ilgili Kummî babasından rivayetle şöyle bir hadise nakletmektedir: Hz. Ali’nin (r.a.) yanına bir adam gelir ve kendisine birtakım sorular soracağını söyler. Eğer bu soruları cevaplayabilirse kavminin kendisine kötülük yaptığının ve halifelik görevinin kendisinin hakkı olduğunun; cevaplayamazsa kendisinin, kavminin diğer insanlarından hiçbir farkı olmadığını ortaya çıkacağını söyler. Hz. Ali de (r.a.) soruları yanında bulunan oğlu Hz. Hasan’a sormasını ister. Hz. Hasan tüm soruları cevaplayınca adam: “Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in (s.a.s.) O’nun kulu ve elçisi olduğuna, senin de Muhammed’in (s.a.s.) vasîsi, ve onun ümmetinin halifesi olduğuna şahitlik ederim ve etmeye devam edeceğim.” der ve 12 imamın isimlerini tek tek sayarak bunların da Hz. Ali’den (r.a.) sonra halife olduklarına şahitlik eder. Adam gittikten sonra Hz. Ali (r.a.) oğluna gelenin Hızır (a.s.) olduğunu bildirir.³⁸ Kummî, aktardığı bu rivayetle, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonra Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini ima etmektedir.

Tûsî’ye göre bir önceki ayette (Kehf, 18/83) bir grup Yahudi’nin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Zülkarneyn’i (a.s.) sormaları üzerine onun hakkında bilgi verileceği ifade edilmektedir. Tûsî soru soranların Mekkeli müşriklerden bir grup olduğuna dair bir rivayet de aktarmaktadır. Ardından Allah Teâlâ Hz. Zülkarneyn (a.s.) hakkında bilgi vermektedir. Tûsî burada İbn-i Abbâs, Katâde, Dahhâk ve İbn-i Cüreyc’in (ö. 150/767) görüşlerini aktarmaktadır. Buna göre وَأْتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا “Ona her şey için bir yol öğrettik.” ifadesi, “ istediği şeyleri yapabilmenin ilmi kendisine verilmiştir.” anlamına gelmektedir. Tûsî, onu istediği şeye ulaştıracak ilmin kendisine verildiğini ifade ederek konuyu kapatmaktadır.³⁹ de bu ifadelerden çok farklı bir yoruma rastlamamaktayız.

1. 6. 1. Yorumların Tahlili

Aslında Kummî’nin ayeti tefsir ederken rivayet ettiği bu hadisenin tarihi açıdan tutarsızlıklar barındırdığı aşikârdır. Bu tutarsızlığı görebilmek için başka tefsirlere göz gezdirmemize de gerek yoktur. Zira isimleri sayılan imamların çoğunu Hz. Ali’nin (r.a.) tanınması mümkün değildir; o bu isimlerin çoğundan önce vefat etmiştir. Dolayısıyla bu hadisenin yaşanmış olamayacağı da böylece açığa çıkmaktadır. Burada Kummî’nin meseleyi ruhanî bir kılıfa bürüyerek mezhebî taassubunu meşrulaştırma çabası sezilmektedir. Üstelik Kummî bunu, ayetin Zülkarneyn ile ilgili olduğu ayan beyan ortada iken yapmaktadır. Kummî’nin bu

³⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/599-600; Yahyâ b. Sellâm et-Teymî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2004), 1/201; Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 15/368-372.

³⁸ Kummî, *Tefsir*, 403.

³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 7/67-68.

çabası aslında rivayet ve dirayetiyle sahih dine dayanmayan tüm dinî oluşumların müracaat ettikleri kurtarıcı bir liman gibi gözükmemektedir. Tûsî ise konuyu Sünnî tefsirlerde geçtiği gibi ele almaktadır. Zaten ayetin bağlamı dikkate alındığında başka bir şekilde ele alınması mümkün gözükmemektedir.

1. 7. Enbiyâ, 21/34-35

”وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَآئِينَ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْحَيْرِ فَتْنَةً وَلِيِّنَا تُرْجَعُونَ“

“Senden önce de hiçbir beşeri ölümsüz kılmadık. Şimdi sen ölürsen onlar ebedî mi kalacaklar? Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi denemek için kötülük ve iyilikle imtihan ederiz. Sonunda bize döneceksiniz.”

Bu ayetin nüzul sebebi olarak şu hadise zikredilmektedir: Bir gün Hz. Peygamber’e (s.a.s.) vefat edeceği söylenince o: “Yâ Rabbî ben ölünce ümmetimin hali ne olacak?” diye sordu. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.⁴⁰ Kurtubî ise müşriklerin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) nübüvvetinin batıl olduğunu savunmak için onun hakkında, “O bir şairdir. Diğer şairler nasıl ölüyorsa her an onun da ölmesini bekliyoruz.” sözleri üzerine bu ayetin nâzil olduğunu ifade etmektedir. Buna göre ayetin manası, “Senden önce de nebiler vefat etmişlerdi. Ama Allah dinine sahip çıkarak onu muzaffer kılıp korudu. Sen vefat edince de senin dinini ve şeriatını korur.” şeklindedir.⁴¹

Kummî de bu ayetlerin Hz. Peygamber’i (s.a.s.) teselli etmek için nâzil olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) kendisinden sonra Ehl-i beyt’in özellikle hilâfet konusunda başına gelecek musibetleri haber vermiş, o da buna çok üzülmüştür. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayetleri indirmiştir.⁴²

Tûsî’ye göre bu ayette Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) her canlının öleceğini haber vermektedir. فَهُمْ الْخَالِدُونَ ifadesinin başında “fâ” harfinin bulunması ile ilgili; şayet başında “fâ” harfi olmasa mananın iki şekilde anlaşılacağını ifade etmektedir:

“1. “Fâ” harfinin yerine mahzûf bir مُرَادَةً/istiyorlar kelimesinin olması caizdir. Bu durumda anlam “Onlar ebedî olarak dünyada kalmak mı istiyorlar?” şeklinde olacaktır.

2. فَهُمْ الْخَالِدُونَ ifadesinin şart cümlesinin cevabı olarak gelmesi de caizdir.

Bu durumda cümlenin takdiri فَهُمْ الْخَالِدُونَ إِنْ مِتَّ /şayet sen ölürsen onlar baki mi kalacaklar? şeklinde olacaktır.”⁴³

⁴⁰ Celâluddin es-Süyûtî, *Lubâbu’n-nukûl fi esbâbi’n-nüzûl* (Beirut: Muessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, 2002), 175.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/201-202.

⁴² Kummî, *Tefsir*, 427.

⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, 7/189-190.

1. 7. 1. Yorumların Tahlili

Zikredilen ayetlerin Hz. Peygamber’i (s.a.s.) teselli etmek için nâzil olduğu doğru olabilir ancak teselli sebebi Kummî’nin zikrettiği gibi değildir. Kummî hemen her ayette olduğu gibi bu ayeti de kendi ideolojisi doğrultusunda aktarmaktadır.

Tûsî ise ayetle ilgili olarak dilsel tahlillerde bulunmuş; Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) her canlının öleceğini haber verdiğini ifade etmiş ve bununla ilgili herhangi bir sebep zikretmemiştir.

1. 8. Şûrâ, 42/7

“...فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ”

“...Bir grup cennette, bir grup da cehennemdedir.”

Yukarıdaki ibarenin bulunduğu ayette, Kur’an’ın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Mekke ve etrafını yani tüm yeryüzünü, vuku bulmasında hiçbir şüphe bulunmayan “Cem’ Günü” yani mahşer günü hakkında uyarması için gönderildiğinden; mahşerdeki bu toplanmanın ardından insanların bir grubunun cennete, bir grubunun da cehenneme gireceğinden bahsedilmektedir.⁴⁴

Bu ayetin tefsirinde Kummî, Hz. Ali-Muâviye çekişmesine atıf yapmaktadır. Söz konusu anlaşmazlık Rum kralının kulağına gidince durumu öğrenmek için casuslarını gönderir. Casuslarından gerekli bilgileri aldıktan sonra beytûmalinden putlarını çıkartır ve onlara bakarak “Ehl-i Şam’ın” (Muâviye) dalâlette, “Ehl-i Kûfe’nin” (Hz. Ali) ise doğru yolda olduğunu ifade eder. Ardından her ikisine de birer mektup yazarak her ikisinden de aile halkından en bilgili olanını göndermelerini ister. Muâviye Yezîd’i, Hz. Ali de Hz. Hasan’ı gönderir. Kral her ikisine de aynı soruları sorar. Yezid hiçbirine cevap veremez. Hz. Hasan ise her soruya tek tek cevap verince kral Muâviye’ye bir mektup daha yazar ve şunları söyler: “Şüphesiz ki Allah Peygamberinden sonra, Tevrât, İncil, Zebûr ve Kur’ân’ın bilgilerini kime vermişse hilâfet onun hakkıdır.” Hz. Ali’ye de bir mektup yazar ve “Hilâfet senin ve çocuklarının hakkıdır.”⁴⁵

Aynı ayetin yorumunda Tûsî, Allah Teâlâ’nın kıyamet gününde insanları sınıflandırdığını ifade etmektedir. Buna göre insanların bir kısmı itaatleri sebebiyle cennete girecek; bir kısmı da isyanlarının karşılığı olarak cehenneme gireceklerdir. Tûsî bu konuda başka bir tafsilat vermemektedir.⁴⁶

1. 8. 1. Yorumların Tahlili

Tûsî, ayette geçen ifadeleri dikkate alarak bir değerlendirme yapmıştır. Sünnî tefsirlerde de bundan farklı bir duruma rastlamamaktayız.⁴⁷ Zaten ayetin insanların kendi yapıp ettiklerinden dolayı bir kısmının cennete bir kısmının da cehenneme gideceklerini ifade ettiği açık olduğu için yapılması gereken de budur. Buna rağmen Kummî konuyu yine anlamsız bir şekilde hilâfet meselesine getirmeyi başarmıştır.

⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, III/764.

⁴⁵ Kummî, *Tefsir*, 611-614.

⁴⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/109.

⁴⁷ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, 20/470; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Bahru’-ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 3/191; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî-n-nihâye*, 10/6561-6562.

1. 9. Zuhruf, 43/45

“وَسَأَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِلَهًا يُعْبَدُونَ”

“Rahmân’dan başka tapılacak ilâhlar belirleyip belirlemediğimizi senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize bir sor.”

Bu ayet tevhit akidesine delâlet etmektedir. Zira tüm peygamberler Allah’tan başka ilah olmadığı konusunda ittifak halindedirler. Ayet-i Kerime Hz. Peygamber’den (s.a.s.) bu durumu o peygamberlere tabi olanlara sormasını telkin etmektedir. İbn. Abbas’tan gelen bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.s.) isrâ gecesi peygamberlere namaz kıldırdıktan sonra Cebrâîl (a.s.) onlara bu soruyu yöneltmesini istemiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de bundan şüphe duymadığını ifade ederek soruyu sormamıştır.⁴⁸

Kummî bu ayeti tefsir ederken bir rivayet nakletmektedir. Bu rivayete göre Ömer b. Hattâb’ın (r.a.) azatlı kölesi Nâfi’ b. Ezrak, onuncu Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik⁴⁹ ile birlikte Hac’da idi. Nâfi’, Ebû Ca’fer’i etrafında insanlar toplanmış bir halde görünce Hişâm b. Abdülmelik’e onun kim olduğunu sordu. Hişâm Ebû Ca’fer’i tanıınca Nâfi’ onun yanına gidip ancak bir peygamberin veya peygamber vasîsinin ya da peygamberin vasîsinin vasîsinin cevaplayabileceği sorular soracağını söyledi. Yanına giderek yukarıdaki ayet ile neyin kastedildiğini sordu. O da İsrâ gecesinde Allah’ın bütün peygamberleri Beyt-i Makdis’te topladığını; Cebrâîl’e (a.s.) ezan ve kamet getirmesini emrettiğini ve Cebrâîl’in (a.s.) kamet getirirken “حَيِّ عَلَىٰ خَيْرِ الْعَمَلِ/Haydi en hayırlı amele” cümlesini okuduğunu ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) orada hazır bulunanlara namaz kıldırdıktan sonra bu ayetin nâzil olduğunu söyledi. Ardından Allah Resûlü (s.a.s.) orada hazır bulunan peygamberlere neye şahitlik ettiklerini ve kime kulluk yaptıklarını sorduğunu, onların da “Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına, O’nun bir ve tek olduğuna, benzerinin bulunmadığına ve senin Allah’ın Resûlü olduğuna şahitlik ederiz. Bizden bu şekilde söz alındı.” şeklinde cevap verdiklerini ilave etti. Bu cevap üzerine Nâfi’, Ebû Ca’fer’i tasdik ederek “Allah’a yemin olsun ki ey Ebû Ca’fer, sizler Allah Resûlü’nün vasîleri ve halifelerisiniz. İsimleriniz Tevrat, İncil, Zebûr ve Kur’ân’da vardır. Siz halifelîğe diğerlerinden daha layıksınız.” şeklinde cevap verdiklerini söyledi.⁵⁰

Aynı ayetin tefsirinde Tûsî iki görüş nakletmektedir. Buna göre Katâde ve Dahhâk “وَسَأَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا” “gönderdiklerimize sor.” ifadesinde sorulması gereken grubun Ehl-i Kitap olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer görüşe göre bu sorunun, İsrâ gecesi Beytu’l-Makdis’te toplanan peygamberlere sorulması gerekmektedir. Tûsî bu iki görüşü zikrettikten sonra ikinci görüşü tercih etmektedir. Bu tercihten sonra başka görüşleri de zayıf görüşler şeklinde aktarmakta ve konuyu bu şekilde bitirmektedir. Kummî’nin yukarıda aktardığı hadise ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemektedir.⁵¹

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/4276-4277.

⁴⁹ Hişâm b. Abdülmelik hakkında daha geniş bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, “Hişâm b. Abdülmelik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/148-150.

⁵⁰ Kummî, *Tefsir*, 624-625.

⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/152.

1. 9. 1. Yorumların Tahlili

Zikredilen ayetin bağlamına baktığımızda konunun Allah'ın varlığı ve birliği olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen Kummî'nin rivayetler vasıtasıyla kendi inancına referans bulma çabaları anlamsız ve geçersizdir. Tûsî ise bu sorunun sorulması gereken grubun Ehl-i Kitap olduğunu ya da İsrâ gecesini toplanan peygamberlere sorulmasının kastedildiğini ifade ederek makul çerçevenin dışına taşmamıştır. Tûsî'nin aktardığı ilk görüşü Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde de görmekteyiz: "Ey Muhammed (s.a.s.), sor bakalım Ehl-i Kitâb'ın inananlarına, kendilerine Allah'tan başkasına kulluğu emreden bir peygamber gelmiş mi?"⁵² Mâturîdî de sorunun Ehl-i kitâba sorulduğunu peşinen kabul ederek bu sorunun onlara sorulmasının sebebinin tartışılmaktadır. Özet olarak Mâturîdî'ye göre bu soru Ehl-i kitâba, onları kınamak, ayıplamak, uyararak ve onlara gerçeği söyletme için sorulmuştur. Muhatabın Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğu açık olmasına rağmen başkasının sorması da emredilmiş olabilir. Ayetin şu anlama gelmesi de ihtimal dâhilindedir: "Şayet bunu onlara (Ehl-i kitâba) sorsan hep bir ağızdan 'Hiçbir peygamber Allah'tan başkasına kulluk için gönderilmemiştir.' diyeceklerdir."⁵³ Bu sorunun muhatabının İsrâ gecesinde diğer peygamberler olması mümkündür. Diğer peygamberler hayatta olmadığına göre sorulacak grubun o peygamberlere inandığını söyleyen Ehl-i kitap olması da imkân dâhilindedir. Fakat ayetin hiçbir kesime soru sorulmasını kastetmediği; şayet sorulsa da verilecek cevabın "Hiçbir peygamber Allah'tan başkasına kulluk için gönderilmemiştir." şeklinde olacağını vurgulanmış olması daha makul gözükmektedir. Ancak Kummî'nin aktardığı rivayet vasıtasıyla konuyu hilâfete taşımasının makul hiçbir gerekçesi olamaz.

1. 10. Câsiye, 45/23

”أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوِيَهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَحْتَمَّ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ عِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مَنْ بَعْدَ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ“

“Arzularını ilah edinen, Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Artık onu Allah'tan başka kim doğru yola getirecek? Hiç düşünmez misiniz?”

Kureyş müşrikleri bazen bir müddet taştan putlara taparlardı, bir zaman sonra ondan daha iyisini bulduklarında o putları bırakır başkalarına taparlardı. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.⁵⁴ Ayet canının her istediğini yaparak arzularını ilah haline getirerek ona adeta tapan kişileri kastetmektedir.⁵⁵

Kummî bu ayetin, Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra yapılan halife seçiminde Hz. Ali'nin (r.a.) halifelik hakkının gasp edilmesi ile ilgili olduğunu iddia etmektedir. Ona göre ayet Kureyş kabilesi hakkında inmiştir ancak hadise Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonra vuku bulmuştur. Yani hevasını ilah edinen ve Allah'ın saptırdığı kişiler Hz. Ali'nin (r.a.) halifelik hakkını gasp eden kişilerdir.⁵⁶ Tûsî bu ayeti olması gerektiği gibi genel anlamda ele almaktadır. Ona göre arzu ve isteklerin ilah

⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/796.

⁵³ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/253-254.

⁵⁴ Süyûtî, *Lubâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nuzûl*, 231.

⁵⁵ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 21/92-93.

⁵⁶ Kummî, *Tefsir*, 635.

şeklinde isimlendirilmesi, isyankâr bir kişinin arzularına tâbi olması ve istediği her şeyi yapması sebebiyledir. Allah'ın bir bilgiye göre saptırması ise kişinin doğru yoldan sapacağını bildiği ve bunu hak ettiği içindir. Kalbini ve kulaklarını mühürlemesi, Allah'ın, kişinin kalbine ve kulaklarına küfrüne ve dalâletine bir alamet kılması ve azabı hak etmesinden dolayıdır. Allah'ın, bu alameti, kişinin kalbine ve kulaklarına koyması onun iman ve itaat etmesine engel olmaz. Gözlerine perde çekmesi ise bir âmâya benzetilmiştir. Çünkü kâfir, gördüğü bir şeyden faydalanmaz ve ona itibar etmezse sanki onu görmüyormuş gibidir.⁵⁷

1. 10. 1. Yorumların Tahlili

Zikredilen ayetin öncesindeki ve sonrasındaki ayetlere baktığımızda ayetlerdeki konunun şirkle ilişkili olduğunu ve Kur'ân'ın nüzul döneminde yaşayan müşriklerden ve onların davranışlarından bahsettiğini rahatlıkla görebiliriz. Zaten Kummî de ayetin Kureyş hakkında indiğini kabul etmektedir. Evet, ayet Kureyş müşrikleri ve onların tutumu hakkında inmiştir⁵⁸ ama genel anlamda arzu ve istekleri doğrultusunda yaşayan herkese hitap eder, denilebilir; doğrusu da budur. Ancak Kummî'nin yaptığı gibi umumî olan bir konuyu özel tek bir hadiseye indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Böyle yapılırsa o takdirde herhangi bir ayetin isteyen istediği bir hadise hakkında nâzil olduğunu iddia edebilir ki usul tanımamanın en bariz sonucu ve çıkmazı da budur. Buna mukabil Tûsî ayeti olması gerektiği gibi genel anlamda ele almış ve o şekilde yorumlamıştır.

1. 11. Necm, 53/10

“فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ”

“Allah kuluna böylece vahyetti.”

Surenin 5 ila 18. ayetlerinin İsrâ ve Mirac Gecesi esnasında yaşananları anlattığı ifade edilmektedir.⁵⁹ Yukarıdaki ayette Râzî, vahyedenin Cebrâil (a.s.) olabileceği gibi Allah Teâlâ olabileceğini belirtmektedir.⁶⁰ Burada öznenin Cebrâil (a.s.) olduğu kabul edilmesi durumunda mana, “Cebrâil (a.s.), Allah'ın, kulu Muhammed'e (s.a.s.) gönderdiği vahiyleri ona getirip öğretti.” şeklinde olur. İkinci ihtimale göre ise ayet şöyle yorumlanmıştır: “*Resûlullah Rabbine öylesine yaklaştı ki aradaki vasıtalar kalktı ve Allah Teâlâ kuluna vahyini doğrudan doğruya verdi. Bu âyetlerde Mirac sırasındaki gelişmelerin anlatıldığı kabul edildiği takdirde ikinci yorum daha kuvvetli olmaktadır.*”⁶¹

Kummî ise bu ayeti hilâfet ile ilişkilendirmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ayette zikredilen vahyin mahiyeti sorulunca şöyle cevap vermiştir:

“Allah bana Ali'nin (r.a.) vasîlerin efendisi, muttakilerin imamı, yağız atlı süvarilerin komutanı ve nebilerin sonucusunun tayin ettiği ilk

⁵⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/195.

⁵⁸ Ayetin nüzul sebebinin tek bir kişi olduğunu söyleyenler de vardır ancak adı geçen bu kişi de Kureyş'tendir. Mesela Mukâtil b. Süleymân ayette kastedilen kişinin Kureyş Kabilesi'nden Hâris b. Kays es-Sehmî olduğunu; bu kişinin İslâm ile alay ettiğini ve hevasına uyararak putlara taptığını ve Allah'ın da bu yüzden onu saptırdığını ifade etmektedir.

⁵⁹ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, 22/11, 15.

⁶⁰ Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, 28/288.

⁶¹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 27 Mayıs 2023), en-Necm 53/5-18.

halifesi olduğunu vahyetti.” Oradakiler söze girerek, “Bu durum Allah ve Resûlü’nden mi?” diye sordular. Allah da Hz. Peygamber’e (s.a.s) “Onlara de ki, مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى “Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.” (en-Necm 53/11.) buyurdu. Sonra da onların bu sözünü şöyle reddetti: أَفْتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى “Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla mı tartışıyorsunuz?” (en-Necm 53/12.) Hz. Peygamber (s.a.s) sözlerine şöyle devam etti: “Bana insanlara yönetici olarak onu tayin etmem emredildi. Ben diyorum ki, bu (Hz. Ali) benden sonra velinizdir. Bu, tufan günü Hz. Nûh’un (a.s.) gemisi mesabesindedir. Kim o gemiye binirse kurtulur; kim de dışarıda kalırsa boğulur.”⁶²

Tûsî ise ayette geçen vahyin mahiyetine değinmemekte ve Cebrâîl’in (a.s.) Allah’tan aldığı vahyi Hz. Muhammed’e (s.a.s.) ilettiğini ifade etmekle yetinmektedir. مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى “Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.” ayetinin (en-Necm 53/11.) tefsirinde ise miracın ruh ile mi yoksa hem ruh hem de beden ile mi vuku bulduğu tartışmalarına değinmektedir. Bu görüşleri ve sahiplerini zikrettikten sonra da müfessirlerin çoğunluğunun bu hadisenin hem ruh hem de bedenle vaki olduğu görüşünde olduklarını ifade etmektedir. Kendisinin de bu görüşü benimsediği kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. أَفْتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى “Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla mı tartışıyorsunuz?” ayetinde (en-Necm 53/12.) kıraat farklılıklarına değinerek أَفْتُمَارُونَهُ şeklinde okunduğunda “Onun gördüğü şey hakkında onunla mücadele mi ediyorsunuz?” anlamının; أَفْتُمَارُونَهُ şeklinde okunduğunda ise “Onun gördüğü şeyi inkâr mı ediyorsunuz?” anlamının ortaya çıkacağını belirtmektedir.⁶³

1. 11. 1. Yorumların Tahlili

Söz konusu ayete baktığımızda sürenin başlangıcından itibaren vahyin nâzil olmasıyla ilgili birtakım bilgiler verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) müşriklerin iddia ettikleri gibi yolunu şaşırmadığı; aksine kendisine vahyin Allah tarafından geldiğini vurguladığı da anlaşılmaktadır. Ancak Kummî her zaman yaptığı gibi genel anlamda vahiy süreci ile ilgili ifadeleri hilâfet meselesine hasretmiş, umum ifade içeren ayeti hususileştirmiştir. Bu durumda da Kummî’nin ifadelerinden, sanki bahsi geçen vahiy ile alakalı durum sadece hilâfet ve Hz. Ali (r.a.) ile ilgili imiş gibi anlaşılmaktadır. Hâlbuki daha önce vurguladığımız gibi söz konusu ayetler genel anlamda vahiy süreci ile ilgilidir. Tûsî’nin ise Kummî’nin yaptığı gibi ayetleri hasretmediği; bu ayetlerin vahiy süreciyle ilgili olduğunu kabul ettiği, ayetleri ele alışına bakıldığında anlaşılmaktadır.

1. 12. Tahrîm, 66/1-2

”يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَتَّغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلِيكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾“

⁶² Kummî, *Tefsir*, 670-671.

⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/319-320.

“Ey Nebi! Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi, eşlerinin rızasını kazanmak için neden kendine haram kılıyorsun? Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir. Allah size (bazı durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşrû kılmıştır. Allah sizin yardımcınızdır; O bilendir, hikmet sahibidir.”

Bu ayetlerin sebep-i nüzûlü hakkında birden fazla rivayet bulunmaktadır.⁶⁴ Biz burada sahih hadis kaynaklarımızda bulunan rivayeti aktarmakla yetineceğiz:

“Hz. Âişe (r.a.) anlatıyor: Efendimiz (s.a.s.) bir gün Zeyneb bint-i Cahş’ın evindeyken orada bal şerbeti içti. Biz Hafsa (r.a.) ile şöyle sözleştik: Eğer Nebi (s.a.s.) yanımıza gelirse ona, ağzın meğafır kokuyor. Meğafır mi yedin, diyelim. Efendimiz (s.a.s.) onlardan birinin yanına gelince sözleştikleri gibi yaptılar. Efendimiz (s.a.s.) da: ‘Hayır, Zeynep binti Cahş’ın yanında bal şerbeti içtim. Bir daha asla onu içmem.’ dedi. Bunun üzerine bu ayetler nâzil oldu.”⁶⁵

Kummî’ye göre ise bu ayetin nüzulüne sebep olan hadise şudur:

“Allah Resûlü (s.a.s.) eşlerinin bazılarının evlerinde olduğunda Mâriye Vâlidemiz (r.a.) o evin hizmetinde bulunurdu. Efendimiz (s.a.s.) bir gün Hafsa Vâlidemiz’in (r.a.) evinde bulunduğu sırada Hafsa Vâlidemiz (r.a.) haceti için dışarıya çıktı. Efendimiz (s.a.s.) hemen Mâriye (r.a.) ile birlikte oldu. Hafsa (r.a.) bunu anlayınca çok kızdı ve Rasulullah’a (s.a.s.) yönelerek: “Yâ Rasulallah (s.a.s.), bu benim günüm, benim evim ve benim yatağım!” dedi. Efendimiz (s.a.s.) ondan utandı ve şöyle dedi: “Yeter! Ben Mâriye’yi (r.a.) kendime haram kıldım. Bundan sonra bir daha asla onunla birlikte olmam. Sana bir sır veriyorum; eğer bu sırrı ifşa edersen Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların laneti senin üzerine olsun. Benden sonra Ebû Bekir (r.a.) hilâfeti üstlenecek, ondan sonra da baban...”. Hafsa Vâlidemiz (r.a.) bunu sana kim haber verdi, diye sorunca Efendimiz (s.a.s.) “Allah haber verdi.” dedi. Hafsa (r.a.) bunu hemen Âişe Vâlidemiz’e (r.a.) Âişe Vâlidemiz de (r.a.) babası Ebû Bekir’e (r.a.) haber verdi. Ebû Bekir (r.a.) Ömer’e (r.a.) gelerek: “Âişe (r.a.) Hafsa’dan duyduğu (r.a.) bazı şeyleri bana söyledi; ben onun sözüne güvenmiyorum. Sen Hafsa’ya (r.a.) bunu sor.” dedi. Ömer (r.a.) sorunca Hafsa (r.a.) söylenenleri doğruladı.⁶⁶ Böylece isimleri zikredilenler Allah Rasûlü’nü (s.a.s.) adeta zehirlemişler ve yaşanan bu hadise nedeniyle bu ayetler inmiştir.”⁶⁷

Tûsî aynı ayetin sebep-i nüzulü hakkında iki hadise zikretmektedir:

⁶⁴ Rivayetler için bk. Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, 459-431.

⁶⁵ Buhârî, *Kitâbu’t-Talâk*, 8; Müslim, *Kitâbu’t-Talâk*, 20; Ebû Dâvûd, *Kitâbu’l-Eşribe*, 11; Nesâî, *Kitâbu’t-Talâk*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6, 221. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Mehmet Azimli, Hz. Peygamber’in Boşanması, Erişim Tarihi: 10.04.2023 <http://www.islamtarihi.net/2017/07/hz-peygamberin-bosanmas-i.html>

⁶⁶ Burada Hafsa Vâlidemiz’e (r.a.) kabul edilemez bir hakaret sezilmektedir. Şöyle ki; Hafsa Vâlidemiz (r.a.) aktarılan rivayete göre bu sırrı saklamadı. Böylece Kummî’ye göre Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üstüne olmuştur. Ayrıca sadece ona değil adı geçen diğer sahabîlere yapılan hakaret de satır aralarında görülmektedir.

⁶⁷ Kummî, *Tefsir*, 710-711.

1. “Hz. Peygamber, (s.a.s.) eşi Hafsa’yı (r.a.) memnun etmek ve gönlünü almak için Mâriye’ye (r.a.) bir daha yaklaşmayacağına dair yemin ederek onu kendi nefesine haram kıldı. Çünkü Hafsa (r.a.) Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Mâriye (r.a.) ile vuku bulan hadisesinden dolayı onu kıskanmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s.) Hafsa’ya (r.a.) Mâriye’yi (r.a.) kendisine haram kıldığını aralarında bir sır olarak kalmasını istedi. Fakat Hafsa (r.a.) bu sırrı Âişe (r.a.) ile paylaştı.

2. Efendimiz (s.a.s.) Zeyneb bint-i Cahş’ın (r.a.) evindeyken çok sevdiği bal şerbeti içti. Efendimiz’in (s.a.s.) onun yanında kalış süresi uzayınca bu durum Âişe ve Hafsa’nın (r.a.) hoşuna gitmedi ve Efendimiz’e (s.a.s.) ‘*Senden meğafir (kötü kokulu bir bitki) kokusu alıyoruz.*’ dediler. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.s.) bal şerbeti içmeyi kendisi için haram kıldı.”

Tûsî bu iki rivayeti aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu ayetin Efendimiz’in (s.a.s.) Mâriye (r.a.) ile olan durumu sebebiyle nâzil olduğunu söyleyenlere göre Efendimiz (s.a.s.) Mâriye’yi (r.a.) kendisine haram kılmış, Allah da bu konuda yemin kefareline hükmetmiştir. Haramlık konusunun bal şerbeti hakkında olduğunu söyleyenlere göre ise Efendimiz (s.a.s.) bir daha asla bal şerbeti içmeyeceğine dair yemin etmiş, Allah da onu kendisine helal kıldığı şeyi haram kılmasından dolayı uyarmıştır.”⁶⁸

1. 12. 1. Yorumların Tahlili

Bu konudaki rivayetlere bakıldığında hadisenin kahramanları değişmekte fakat konunun iki farklı olaya işaret ettiği görülmektedir:

1. Bu ayet Efendimiz’in (s.a.s.) Mâriye (r.a.) ile olan durumu sebebiyle nâzil olmuştur. Bu duruma göre Efendimiz (s.a.s.) Mâriye’yi (r.a.) kendisine haram kılmıştır.

2. Bu ayet Efendimiz’in (s.a.s.) Zeynep binti Cahş’ın (r.a.) yanındayken içtiği bal şerbeti ile ilgili olarak inmiştir. Bu durumda ise Efendimiz (s.a.s.) bal şerbeti içmeyi kendisine haram kılmıştır.

Sonuçta her iki durumda da Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kendisine haram kıldığı bir şey vardır ve Allah Teâlâ da onun bu tasarrufunun yanlış olduğunu bildirmek için ayetleri inzâl buyurmuştur. Meselenin özü ve bizi ilgilendiren tarafı budur. Geri kalan kısmının bilinmesi bizden istenen bir şey değildir.⁶⁹

Müfessirlerimizin yorumlarının tahliline dönecek olursak, Tûsî’nin aktardığı ilk hadise Kummî’nin zikrettiği rivayet ile benzerlik arz etmektedir. Ancak Tûsî hadiseyi hem bu kadar detaylandırmamış hem de hilâfet ile ilgili hiçbir söz etmemiştir. Ayrıca Tûsî’nin rivayetleri objektif bir şekilde ele aldığı ve bu rivayetleri özetleyerek bir sonuca vardığı görülmektedir. Kummî ise çalışmada ele aldığımız her

⁶⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/38.

⁶⁹ Konu ile ilgili daha geniş rivayet ve yorumlar için bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/375; İbn. Sa’d, *Kitâbu’t-tabakâti’l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 2001), 10/104, 202-203; Ebüssüüd Efendi, *İrşâdu’l-akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrut, 1999), 1/7; Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, 7/5084-5102; Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe meâl-i âlisi ve tefsiri*, 8/3767-3768; M. Yaşar Kandemir - Halit Zavalı - Ümit Şimşek, *Ayet ve Hadislerle açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm meali* (İstanbul: MÜİV Yayınları, 2014), 2/1924-1925; Sait Şimşek, *Hayat kaynağı Kur’ân tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 5/264.

konuda olduğu gibi bu konuda da mezhebi saiklerle olsa gerek ayetleri taraflı bir şekilde tefsir etme yolunu seçmiştir.

Sonuç

Bir kelamın maksadı, zahirine göre anlaşılabilirdiği gibi arka planında farklı anlamlar da taşıyabilir. Farklı anlamlara ulaşabilmek için takip edilmesi gereken usullere ihtiyaç vardır. Herhangi bir usule bağlı kalmaksızın yapılan anlama çabası farklı sonuçlar doğuracağı için kelamın maksadı tam olarak anlaşılabilir. Bu durumda da aynı kelam kullanılarak bir grup tekdir edilebilirken başka bir grup baş tacı edilebilir. Tarihimizde bu durumun örneklerini görmek mümkündür.

Bu çalışmada her ikisi de Şîî olan Kummî ve Tûsî'nin tefsirleri bu açıdan ele alınmıştır. Bu iki müfessirden Kummî'nin Hilâfet ile ilişkilendirdiği ayetler esas alınarak aynı ayetleri Tûsî'nin nasıl yorumladığı incelenmiştir. Böylece aynı mezhebe mensup iki müfessirin görüşleri mukayese edilmiştir.

Kummî, aldığı rivayetleri hiçbir ilmî süzgeçten geçirmeksizin ve aktarmakta; yaptığı yorumlarda da ele aldığı ayetleri çoğu zaman bağlamından kopararak aynı tutumu takınmaktadır. Öte yandan Tûsî'nin hem naklettiği rivayetlerde hem de yorumlarında tam tersi bir usul takip ettiği görülmektedir. Bu sebeple Kummî'nin tefsirinde aşırı yorumlara rastlanmakla birlikte, buna mukabil Tûsî'nin tefsirinde daha makul yorumlar göze çarpmaktadır. Temel anlamda aynı mezhebe mensup oldukları halde ayetlere kendi ideolojisini ispat gayreti ile yaklaşan ile objektif yaklaşıma çalışan iki müfessirin yorumları arasındaki farklılıklar bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kummî'nin, ayetleri ele alırken mezhebî taassuptan kurtulamadığı görülmektedir. Kummî, çalışmamızda ele aldığımız gibi hemen her ayeti bir şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra halifeliğin Hz. Ali'nin (r.a.) hakkı olduğu ve onun bu hakkının gasp edildiği ön kabulü ile hilâfete bağlamıştır. Bunu yaparken eline geçen her rivayeti sorgulamadan ve hiçbir incelemeye tâbi tutmadan tefsirinde kullandığı görülmektedir. Hiçbir açıklamaya ihtiyaç duyulmayan muhkem ayetlerde dahi bu yolu izlemiştir. Böyle olunca da Kummî'nin tefsiri adeta taraftarlarını bir arada tutmak, onları motive etmek için yazılmış bir metin izlenimi vermektedir.

Aynı mezhebe mensup olan Tûsî'ye baktığımızda ise daha derli toplu bir tefsirle karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır. Onun, ayetleri yorumlarken mezhebî taassup kaygısı ile aşırı yorumlara tevessül etmediği görülmektedir. Çalışmamızda onun tefsiri ile sünî tefsirlerin arasında aşırı bir farklılığın olmadığı da ortaya konmuştur. Ayrıca mezhep taasubunun veya ayetlerin yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek diğer olumsuz faktörlerin Kur'an'ı anlamada ne kadar yanlış sonuç vereceği örnekleriyle görüldüğü gibi ayetlere tarafsız bir bakış açısıyla yaklaşmanın önemi ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Ahmed ibn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Musnedu Ahmed İbn Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1992.

Avcı, Casim. "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Azimli, Mehmet, Hz. Peygamber'in Boşanması Erişim Tarihi: 10.04.2023 <http://www.islamtarihi.net/2017/07/hz-peygamberin-bosanmas-i.html>

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe meâl-i âlisi ve tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1992.
- Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmud Şihâta. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2007.
- Ebussuud Efendi, Muhammed Ahmed Şeyh Muhyiddin Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut, 1999.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1992.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Baskı, 1990.
- el-Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. Beyrut: Muessesetu'l-A'lemiyi li'l-Matbûât, 1. Baskı, 2007.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'âni ve'l-mubeyyinü limâ tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkâni*. thk. Abdullah Muhammed b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 2006.
- el-Mâturîdî es-Semerkandî, Ebû Mansûr b. Muhammed. *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2008.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sunenu'n-Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1992.
- en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, 2008.
- er-Râğîb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredâtu fî ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- er-Râzî, Muhammed Fahru'd-Dîn. *et-Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1981.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1993.
- es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lubâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nuzûl*. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, 2002.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Câmi'ul-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah İbn Abdu'l-Muhsin et-Turkî. Kahire: Dâru Hicr, 1. Baskı, 2001.
- et-Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Mecme'ul-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-'ulûm, 2005.
- et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'l-A'lemiyi li'l-Matbûât, 2013.
- ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân Muhammed b. İdrîs b. El-Munzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Suudî Arabistan: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 3. Baskı, 1999.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ b. Muhammed el-Mürrî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*. thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kahire: el-Fârûk el-Hadîse, 1. Baskı, 2002.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Baskı, 1999.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b.Mükerrem. *Lisanu'l-arabi'l-muhit*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3.Baskı, 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1. Baskı, 2001.
- İbn. Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, Mısır: Dâru'l-vefâ, 3. baskı, 2005.
- Kandemir, M. Yaşar - Zavalı, Halit – Şimşek, Ümit. *Ayet ve hadislerle açıklanmalı Kur'ân-ı Kerîm meali*. İstanbul: MÜİV Yayınları, 4. Baskı, 2014.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 16 Nisan 2018. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmihî*. thk. eş-Şâhid el-Bûşeyhî. Sharjah (Şârîka-BAE): Mecmû'atu Buhûsi'l-Kitâbi ve's-Sünneti, 1. Baskı, 2008.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1992.
- Nüveyhid, Âdil. *Mu'cemü'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm hatte'l-'asri'l-hâdir*. thk. Hasan Halîd. Müessesetü Nüveyhidü's-Sekâfiyye, 1403/1983.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hişâm b. Abdülmelik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şimşek, Sait. *Hayat kaynağı Kur'ân tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Tantâvî b. Cevherî el-Mısri, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mısır: Matba'atu Mustafa el-Beyanî el-Halebî, h. 1351.
- Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 2004.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur'ân dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Baskı, 1979.